

‘बैंसीतिर’ कथामा अनुभूतिको संरचना (The Structure of Experience in the story 'Bensitira')

इन्दिरा दाहाल^१

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा उत्तमकृष्ण मजगैयाँद्वारा लिखित ‘बैंसीतिर’ कथामा अनुभूतिको संरचना खोजी गरिएको छ । साहित्यको समाजशास्त्रीय चिन्तनका विविध दृष्टिकोणमध्ये बेलायती समाजशास्त्री रेमन्ड विलियम्सले विकास गरेको अनुभूतिको संरचना साहित्यको समाजशास्त्रीय अवधारणामा प्रसिद्ध अवधारणा हो । यस अवधारणाले कृतिभित्र समाजका तीन पिँढीका बिच अन्तर्सम्बन्ध र क्रिया प्रतिक्रिया हुन्छ भन्ने मान्यता राख्छ । त्यस प्रक्रियामा समुदायले गर्ने विशिष्ट दबाव र तनावजन्य अनुभूतिको अभिव्यक्ति कलाकृतिमा हुन्छ भन्ने मत अघि सार्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा अनुभूतिको संरचनाका आधारमा ‘बैंसीतिर’ कथामा प्रतिबिम्बित पिँढीगत अनुभूति र प्रभुत्वको परिवेश तथा दबाव र तनावको परिप्रेक्ष्यमा अनुभूतिको संरचनाको विश्लेषण गरिएको छ । यी विविध कोणबाट कथाको विश्लेषण गर्दा समाजका प्रभुत्वशाली पिँढी, अधीनस्थ पिँढी र वैकल्पिक पिँढीबिच अन्तर्सम्बन्ध र क्रिया प्रतिक्रिया भएको पाइएको छ । सामाजिक दृष्टिले प्रभुत्वशाली पिँढीले अधीनस्थ पिँढीलाई दबावमा राख्ने र विपन्न वर्ग जहिल्यै शोषणमा पर्ने यथार्थतालाई यस कथाले प्रस्तुत गरेको छ । तीन पिँढीबिच भएको दबाव र तनावको समाधानस्वरूप वैकल्पिक संस्कृतिको निर्माण हुन थालेको भए पनि स्थापित हुन भने सकेको छैन र विपन्न वर्ग विस्थापित भएको देखिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अधीनस्थ, अभिजात, अनुभूति, पिँढी, प्रभुत्व,

१. विषय परिचय

उत्तमकृष्ण मजगैयाँले सामाजिक यथार्थवादी कथाहरू लेखेका छन् । विसं २०२२ सालमा ज्योत्सना पत्रिकामा ‘पश्चाताप’ शीर्षकको कथा प्रकाशित गरेर कथायात्रा शुरु गरेका हुन् । उनका जय अवसरवाद (२०५४), तिमी नरहे देश डुब्न्या छ (२०५६), बुद्धहरू मर्दैनन् (२०५९), अनुगुञ्जन (२०७६), गरी चारवटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । यसैगरी धर्तीपुत्र (२०५४) र अपराजिता (२०५६) गरी दुईवटा खण्डकाव्य प्रकाशित रहेका छन् । उनको ‘बैंसीतिर’ कथासङ्ग्रह (२०५९) प्रकाशित छ । समाजका निम्नवर्गीय पात्रहरूले जीवन निर्वाहका क्रममा गर्नुपरेको सङ्घर्ष, अभिजात वर्गले दिएको शारीरिक र मानसिक पीडा, उनीहरूले भोग्नुपरेको अन्याय, अत्याचार र भेदभावको चित्रण यिनका कथामा पाइन्छन् ।

^१ विद्यार्थी, दर्शनाचार्य-विद्यावारिधि तह, त्रिवि, कीर्तिपुर, नेपाल, ईमेल: indudahal2038@gmail.com

उत्तमकृष्ण मजगैयाँको 'बैंसीतिर' (२०५९) सामाजिक यथार्थवादी कथा हो। यस कथामा मजगैयाँले पश्चिम नेपालको पहाडी समाजको सभ्रान्त वर्गको शोषण र हेपाहा प्रवृत्ति तथा त्यहाँका विपन्न वर्गको जीवन सङ्घर्षको मार्मिक चित्रण गरेका छन्। यसको प्रकाशन समय(२०५९) मा नेपालमा माओवादी द्वन्द्व चलिरहेको अवस्था भए पनि कथावस्तुले पञ्चायतकालीन समयको झल्को दिएको छ। देशमा प्रजातन्त्र स्थापना भएको भए पनि पञ्चायतकालीन सामन्ती संस्कार बोकेका पात्रहरूको प्रयोग कथामा पाइन्छ। कथाकार स्वयंले त्यस समयमा देखेका र भोगेका अनुभवको प्रभावका कारण कथामा सामन्ती संस्कार भएका पात्र प्रयोग गरिएको देखिन्छ। कथामा वर्णित घटनासँग मिल्दोजुल्दो घटना वर्तमान अवस्थामा पनि यदाकदा घटित भएका पाइन्छन्। मुलुक लोकतन्त्रात्मक संघीय शासनप्रणालीमा गए पनि अभैसम्म अभिजात वर्गले अधीनस्थ वर्गमाथि हैकम चलाउने र विभेदपूर्ण व्यवहार गर्ने परिपाटीको अन्त्य भइसकेको छैन। यस कथाले नेपाली समाजको विकासप्रक्रियामा पञ्चायतकालीन समयको सामाजिक संरचना, संस्कार र संस्कृतिको सम्बन्धलाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। 'बैंसीतिर' कथाले प्रभुत्वशाली सामन्त वर्गले विपन्न समुदायमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषणको यथार्थ चित्रण गरेको छ। अभिजात वर्गको अत्याचारका कारण विपन्न वर्गमाथि परेको दबाव र तनावजन्य अनुभूति पात्रहरूले महसुस गरेर त्यसको विरोध गरेका छन्। यस कथामा समस्याको समाधान गर्ने वैकल्पिक संस्कृतिको निर्माण प्रारम्भ हुन थालेको देखिए पनि स्थापित हुन भने सकेको छैन र विपन्न वर्ग विस्थापित भएको देखाइएको छ।

बेलायती चिन्तक रेमन्ड विलियम्सको अनुभूतिको संरचना साहित्यको समाजशास्त्रमा प्रचलित अवधारणा हो। उनका अनुसार कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा समाजका तीन पिँढीबिच अन्तर्सम्बन्ध र क्रियाप्रतिक्रिया हुन्छ। त्यस प्रक्रियामा समुदायले गर्ने विशिष्ट दबावजन्य अनुभूतिको अभिव्यक्ति कृतिमा हुन्छ। पिँढी वा समुदाय तथा तिनका अनुभूतिको अध्ययनबाट समाजविशेषको सांस्कृतिक स्थिति र सामाजिक परिवर्तनको प्रक्रिया थाहा पाउन सकिन्छ। रेमन्ड विलियम्सको यही साहित्यिक समाजशास्त्रीय मान्यताका केन्द्रमा अनुभूतिको संरचना रहेको छ। रेमन्ड विलियम्सको अनुभूतिको संरचनाका आधारमा 'बैंसीतिर' कथाको विश्लेषण गरिएको छ। 'बैंसीतिर' कथामा पिँढी र प्रभुत्व तथा दबाव र तनावका परिप्रेक्षमा अनुभूतिको संरचनाको खोजी गर्नु प्रस्तुत लेखको उद्देश्य हो।

२. सैद्धान्तिक पर्याधार

साहित्यको समाजशास्त्रका चिन्तक रेमन्ड विलियम्सको समग्र सांस्कृतिक चिन्तनमा पाइने केन्द्रीय मान्यता अनुभूतिको संरचना हो। विलियम्सको अध्ययन संस्कृतिकेन्द्री छ। उनले समाज र संस्कृतिको सम्बन्धको व्याख्या गरेका छन्। समाजमा रहँदा बस्ता व्यक्ति-व्यक्ति, व्यक्ति-समुदाय, वर्ग-वर्ग मान्छे र प्रकृतिकाबिच एक आयामिक सम्बन्ध हुँदैन। अन्तर्विरोधपूर्ण सम्बन्धका बिचबाट मानव समुदायले अनुभव गर्ने जीवन्त अनुभवलाई नै संस्कृति मानिन्छ। "बेलायती प्रभुत्वशाली अभिजात संस्कृति र विचारधारासँग सङ्घर्ष गर्दै उनले अनुभूतिको संरचना सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेका हुन्। लेखकलाई संस्कृति र समाजमा आएको परिवर्तन र तिनका बिचको सम्बन्धको बोध हुनुपर्छ र त्यस्ता लेखक नै महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। उनका विचारमा संस्कृति भनेको लेखिएको दस्तावेजबाट ग्रहण गरिने विषय मात्र होइन, यो समाजमा रहेको जीवन्त अनुभव हो" (पाण्डेय, २०७३.पृ:२९)। विलियम्सले संस्कृतिलाई समग्र जीवन पद्धतिका रूपमा परिभाषित गर्दै यसबाट समाजको स्वरूप बन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन्। "उनले संस्कृतिका तीन रूप र स्तरको चर्चा गरेका छन्।

पहिलो संस्कृति जीवन्त अनुभवका रूपमा रहन्छ, दोस्रो यसको रूप दस्तावेजी हुन्छ जुन कलाकृतिदेखि अन्य वस्तुहरूमा प्रकट हुन्छ र तेस्रो यी दुवैका सम्बन्धबाट बन्छ जसलाई खास परम्पराको संस्कृति भनिन्छ ”(पूर्ववत,पृ:२९) । समाजमा जुन वर्ग शासकतुल्य हुन्छ,उसैको प्रभुत्व, संस्कृति विचारधारा, प्रभाव र वर्चस्व समाजमा स्थापित हुन्छ । समाजमा जुन वर्ग सत्तासीन छ, जसको वर्चस्व र प्रभुत्व समाजमा स्थापित छ, त्यो संस्कृतिलाई मूल संस्कृति मानिन्छ । जुन समुदाय शक्ति र सत्ताभन्दा बाहिर हुन्छ, त्यो समुदाय वा वर्गको संस्कृति मूलधारमा स्वीकृत र स्थापित हुँदैन । “विलियम्सका विचारमा संस्कृति र समाजमा ऐतिहासिक रूपमा महत्त्वपूर्ण परिवर्तन भएमा समाज र संस्कृतिकाबिचको समस्या सैद्धान्तिक समस्याका रूपमा बाहिर आउँछ । उनका अनुसार समाज, संस्कृति र साहित्यको परम्परा सामाजिक अभिप्राय वा निष्क्रियताबाट कहिल्यै मुक्त हुँदैन । यो एक सक्रिय शक्तिको रूपमा इतिहासमा हस्तक्षेप गर्छ र केही मूल्यहरूको पक्षमा वा विरुद्धमा काम गर्छ ” (पाण्डेय,इसं २००६,पृ:१७४-१७५) ।

विलियम्सले ग्राम्सीको प्रभुत्वको अवधारणाको सहयोग लिएर संस्कृति र साहित्यमा परम्पराका विभिन्न भूमिकाको व्याख्या गरेका छन् । उनले प्रभुत्वशाली, वैकल्पिक परम्पराका साथै अवशिष्ट उदीयमान परम्पराको पनि चर्चा गरेका छन् । उनका अनुसार समाजमा नयाँ अर्थ र मूल्य,नयाँ व्यवहारहरू, नयाँ अनुभव र नयाँ सार्थकताहरू निरन्तर निर्मित हुदै जान्छन् , तिनलाई आफूभित्र समाहित गर्ने प्रयास प्रभुत्वशाली परम्पराबाट हुन्छ र विरोध वैकल्पिक परम्पराका तर्फबाट हुन्छ । उनका विचारमा अनुभूतिको संरचना व्यावहारिक अनुभव र सैद्धान्तिक उपकरण दुवै हो । यसबाट साहित्यको विकास प्रक्रिया र त्यसको सामाजिक परिवर्तनको ढाँचासँगको सम्बन्धलाई पनि हेर्न सकिन्छ । समाजको साहित्य सामाजिक अवस्थाबाट बाहिर हुँदैन । समग्र मानिसहरूको अनुभूतिको संरचना वरिपरि नै साहित्य घुम्छ । “विलियम्सले तीन पिँढीको चर्चा गरेका छन् । उनका विचारमा पहिलो पिँढी प्रभुत्वशाली वा शासकतुल्य हैसियतमा रहेको हुन्छ । दोस्रो पिँढीले अधिल्लो पिँढीको प्रभुत्वको विकल्पमा आफ्नो अनुभूतिको संरचना निर्माण गर्छ । यस क्रममा दबाव र तनावको सिर्जना हुन्छ र त्यसको समाधान स्वरूप दोस्रो पिँढी वा समुदायले वैकल्पिक बाटो लिन्छ र त्यसले नयाँ अनुभूतिको संरचना जन्माउँछ”(पाण्डेय,२०७३: पृ३५)। रेमन्ड विलियम्सको यही मान्यताका आधारमा उत्तमकृष्ण मजगैयाँको बैँसीतिर(२०५९)कथामा पाइने अनुभूतिको संरचनाको विश्लेषण गरिएको छ ।

३. ‘बैँसीतिर’ कथाको आख्यान सन्दर्भ

‘बैँसीतिर’पश्चिमी पहाडी क्षेत्रको विपन्न परिवारको कहालीलाग्दो कथा हो । यस कथामा पञ्चायतकालीन शासनमा पश्चिमी नेपालका विपन्न परिवारले भोगेका कथाव्यथाको जीवन्त चित्रण चित्रण पाइन्छ । सामन्तीहरूको आर्थिक तथा सामाजिक शोषणमा बाँच्न विवश त्यसबेलाको ग्रामीण नेपाली समाजमा जङ्गबहादुर साहु, उसको छोरो लालबहादुर, उसका साथीहरूजस्ता विवेकहीन व्यक्तिहरूको प्रभुत्व कायम रहेको देखिन्छ । आर्थिक दृष्टिले हेर्दा सामन्त वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने जङ्गबहादुर साहुलाई थानेदारजस्तो पैसामा बिकने प्रशासक तथा प्रहरी प्रशासनको पनि साथ रहेको पाइन्छ । तिनीहरूले आर्थिक रूपले विपन्न हर्के घर्तीको परिवारको सपना चकनाचुर पारेर जालभेल गर्दै साहु रकम बढाएर कागज गरी त्यसमा चर्को ब्याज पनि थपेर हर्केको परिवारलाई जीवनको अनिश्चित गन्तव्यमा पुऱ्याएको घटनालाई कथाको आख्यानले समेटेको छ । हर्केका परिवारका पाँचजना सदस्यले तीनवटा बोटमा फलेका सुन्तला बेचेर आ -आफ्ना सपना पूरा गर्ने सोच

बनाएको कथावस्तुसँगै घटनाक्रम अगाडि बढेको छ । “बूढाको साहुको व्याज तिर्ने, बुढीले देशी बङ्गुरको पाठो किन्ने, ठूली छोरीले मखमली चौबन्दी चोलो र पानपाते फुली, सानी छोरीले कालीकोजस्तै फूलबुट्टा भएको रातो जम्फर किन्ने, छोराले पछाडि डोकोभैँ भिर्न मिल्ने स्कुले ब्याग किन्ने, यस्तै थिए उनीहरूले मनमनै हुर्काएका सपनाहरू” (पृ. ३५) । अभावले सानैदेखि केटाकेटीहरूका इच्छा दमन गरेको थियो । आँखै अगाडि पहुँलै भएर पाकेका सुन्तला हुँदाहुँदै उनीहरूले आफ्नो मन थामेर बसेका थिए । अभावले नै उनीहरूलाई लोभ र तृष्णा परित्याग गर्ने तालीम दिएको थियो । सबैको फर्माइस पूरा गर्न तिन बोट सुन्तला काफ्री छैन भन्ने थाहा भएर पनि हर्केले वैकल्पिक बाटो समात्न नसकेको अवस्थामा जङ्गे साहुको छोरो लालबहादुर उसका शहरिया साथीसँगै हर्केको सुन्तलाबारीमा प्रवेश गरेर पाँच छ वटा बोरामा सुन्तला टिपेर भरेको कथावस्तुसँगै आख्यानले अर्को मोड प्राप्त गरेको छ । साहुको छोरोको ज्यादतीसँगै आफ्नो परिवारको सपना चकनाचुर भएको महसुस गरी हर्केकी श्रीमती, छोराछोरी र हर्केसहितले गरेको अनुनय विनय र प्रतिकारको वेवास्ता गरी सुन्तलाको बोट नै नष्ट पार्ने लालबहादुर र उसका साथीहरूलाई अनादर गरेको आरोपमा जब कचहरि बस्छ त्यो बेला हर्केले साहुसँग लिएको एक हजार रुपियाँलाई दश हजार रुपियाँ बनाई जालसाँजी गरी त्यसको चर्को व्याजसहित अशुलउपर गर्ने साहुको धम्की र त्यसलाई साथ दिने थानेदारसहितको निर्णयले हर्केको परिवार निराश भएको घटनाक्रमले कथा चरमविन्दुमा पुग्छ र अन्त्यमा केही उपाय नलागेपछि हर्केले राति नै घर छोडेर बैँसी भर्ने निर्णय गरेर घरमा आगो समेत लगाएर घर छोडेर हिँडेसँगै कथाको अन्त्य हुन्छ । सामन्ती उत्पीडन अर्थात् पिँढीगत प्रभुत्वका कारण अधीनस्थ वर्गमा पर्ने नकारात्मक प्रभावबाट ‘बैँसीतिर’ कथाको आख्यान निर्माण भएको छ ।

४. ‘बैँसीतिर’ कथामा पिँढी र प्रभुत्वको परिप्रेक्षमा संस्कृति र अनुभूति

‘बैँसीतिर’ नेपालको सामन्तवादी सामाजिक संरचनामाथि उभिएर लेखिएको कथा हो । हर्केको आर्थिक अवस्थाका कारण उसको परिवारले भोग्नुपरेको उत्पीडन र विस्थापनसम्मको विषय सामन्तवादी संस्कार र विषम आर्थिक संरचनाका उपज हुन् । त्यसैले प्रस्तुत कथाको संस्कृति र अनुभूतिको संरचना पनि सामन्तवादी सामाजिक संरचनाको सांस्कृतिक उत्पादनका रूपमा देखिएको छ । कथाका पात्रहरूलाई हेर्दा जङ्गबहादुर साहु, उसको छोरो लालबहादुर, लालबहादुरका साथीहरू, भद्र भलादमीहरूले प्रभुत्वशाली पिँढीको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । यिनीहरूले प्रभुत्वशाली पिँढीका रूपमा अधीनस्थ समुदायलाई शोषण अन्याय र अत्याचार गरेका छन् । थानेदार र पुलिसहरूले सामन्ती शासनपद्धतिका शासकको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । व्यक्तिपात्र भएर पनि यिनीहरूले नेपाली समाजको प्रभुत्वशाली पिँढीको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । यो पिँढी आर्थिक रूपमा मात्र नभएर सांस्कृतिक रूपमा प्रभुत्व कायम राख्न पनि सफल भएको छ । जङ्गबहादुरको छोरो लालबहादुरले हर्केको सुन्तलाबारीमा पसेर सुन्तला टिप्ने र बोट नष्ट बनाउनका साथै हर्केकी श्रीमती र छोरीलाई हप्काउँदै आफू साहुको छोरो भएकोमा र्वाफ देखाएको छ । यहाँ लालबहादुरले समाजमा स्थापित प्रभुत्वशाली पिँढी र उसको संस्कृतिको प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

नेपालको सामाजिक संरचनाको इतिहासमा जङ्गबहादुर, थानेदारजस्तो पात्रले प्रभुत्वशाली पिँढीको निर्माण गरेका छन् । यो पिँढी सामाजिक र आर्थिक दृष्टिकोणले आफ्नो सांस्कृतिक प्रभुत्व कायम राख्न र अर्को पिँढीलाई आफ्नो अधीनस्थ बनाउन जहिल्यै पनि प्रयासरत रहेको देखिन्छ । सुन्तलाबारीमा पसेर धमाधम भोला भर्न लागेका लालबहादुर र उसका साथीहरूले परिवारको सपनामाथि खेलवाड गरेको र आफ्नो परिवारमाथि

अन्याय,अत्याचार गरेको अनुभूति गरी हर्केकी श्रीमति र छोराछोरीले प्रतिकारमा शब्द प्रहार गरेका छन् । तर यहाँ पनि प्रभूत्वशाली पिँढीकै आवाजले अधिनस्त पिँढीको आवाजलाई दबाएको छ । हर्केलाई थर्काउँदै लालबहादुरले भनेको कुरालाई साक्ष्यका रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ : “क्या हो ए हर्के ? तेरा घरका सुन्तला हामीले खाने हुन्न कि कसो ? यी मेरा शहरका साथीहरू हुन्-पहाडमा सुन्तला खान आएका ! तर तेरा स्वास्नी र छोराछोरीले हाम्रो गर्नसम्म अपमान गरे ।” (पृ. ३७) यस भनाइले जङ्गबहादुर साहुमा रहेको प्रभूत्व पिँढीगत रूपमा उसको छोरामा सरेको प्रष्ट हुन्छ । आफ्ना कलिल छोराछोरीको मुख मारेर साँचेका सुन्तलाको नष्ट नगर्न अनुरोध गर्दा लालबहादुरले तैले हामीलाई उछित्तो फालेको भिखारी भैँ ठानिस् भन्नु, गरिबको सम्पत्तिमा आफ्नो हात जगन्नाथ गर्न पाउँदैन भनेर हर्केकी श्रीमतिले भन्दा उसैमाथि खनिनुले पनि लालबहादुरको हेपाहा संस्कृतिलाई पुष्टि गर्छ । यसको साक्ष्य तल प्रस्तुत गरिएको छ : “ए हर्के ! तेरी स्वास्नीको मुख सम्हालेर बोल्न भन् है ! हाम्रै आसामी भएर हामीसित यति ठूलो स्वरमा बोल्ने हिम्मत कसरी आयो ? भोलि बाले गोर्खे लौरी लाउँदा पो चेत कान उघ्रेलान् त तिमीहरूका !” (पृ. ३६) लालबहादुरले आफ्नो बाबु साहु भएको कुरामा धाक लगाउनु, हर्केका सुन्तलाका बोट लाठोले हर्काएर तहसनहस बनाउनु सामन्तवादी पिँढीगत संस्कृतिकै प्रभूत्वका रूपमा देखिएको छ । यहाँ दोस्रो पिँढी वा समुदायले पहिलो पिँढी वा समुदायको संस्कृतिलाई आफ्नो संस्कृति मानी अवचेतन स्तरमा ग्रहण गर्दै जान्छ भन्ने ग्राम्सी र विलियम्सको धारणा पनि सङ्केत भएको छ । लालबहादुरलाई गाली गरेको आरोपमा हर्के घर्तीलाई जङ्गबहादुर साहुको घरमा नाङ्गै पाता कसेर लडाउनु, थानेदार लगायत भद्रभलादमीको उपस्थिति रहनु, छोरालाई गाली गर्न कसरी हिम्मत गरिस् भन्ने प्रश्न राख्नुले तत्कालीन प्रभूत्वशाली पिँढीको संस्कृतिलाई उजागर गरेको छ । यहाँ उपस्थित भएका कुनै भद्र भलादमीले हर्केको पक्षमा एक शब्द पनि बोलेका छैनन् । त्यस गाउँका विपन्न समुदायका व्यक्तिहरूले आफूसरह आर्थिक अवस्था भएको हर्केको दयनीय अवस्था देखेर पनि आनान्दानुभूति गर्नु अनुभूतिको विशिष्ट संरचना हो । गरिबको पक्षमा कोही नबोल्दा हर्केको परिवारले निरीह भएको अनुभूति गरेको छ ।

हर्केले गर्जो टार्न लिएको एक हजार रुपियाँलाई दश हजार रुपियाँ बनाएर कागज गराई त्यसमा पनि चर्को ब्याज असुल्न खोज्नुले जङ्गबहादुर साहुको सामन्तवादी संस्कृतिलाई देखाएको छ । हर्केले एक हजार मात्र रिन लिएको कुरा बताए पनि सरकारी काममा खटेको थानेदारले पनि साहुको होमा हो मिलाउँदै हर्केलाई नै रिन तिर्न दबाव दिएर सामन्तवादी राज्यव्यवस्थाको संस्कृति देखाएको कुरा तलको साक्ष्यबाट पुष्टि हुन्छ ।

“रिन लिएर पनि लिएकै छैन भन्नु त मुनासिव भएन हेर् हर्के ! जुन थालमा खान्छौ त्यसैमा थुक्न किन खोज्छौ तिमीहरू ? साहुको गुन मान्नुको सट्टा तिर्दै नतिर्नका लागि उल्टो तमासा किन गर्छौ ? सरकारै नभएको राज्यजस्तो अन्धेर गर्न त हामी क्यै गरे पनि दिँदैनौं है ! रिन तैले लिएकै ठहर्छ, साहुको डोको नतिरेर कसरी सुख पाउँछस् भन् ?” (पृ : ३८)

माथिको साक्ष्यमा तत्कालीन समयमा पैसा र शक्ति हुनेको हातमा सरकार र त्यस अन्तर्गतका निकायमा कर्मचारी रहने संस्कृति हावी रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ । त्यसैगरि हर्केले त्यति धेरै रिन नलिएको कुरामा अडिग हुँदा प्रहरीले उसलाई निल डाम हुने गरी कुट्नुले राज्य व्यवस्थाको विभेदपूर्ण संस्कृतिलाई बुझाएको छ । यसबाट हर्के र उसकी श्रीमतिले गरिबलाई कहिल्यै पनि न्याय नमिल्ने रहेछ भन्ने निराशापूर्ण अनुभूति गरेका छन् ।

आफू र आफ्नो परिवारको सुख खोस्ने जङ्गबहादुर र उसको छोरो नै हो भन्ने अनुभूति गरेको हर्केको छोरोले घर छोड्नु अघि नै कसैले थाहा नपाई सुन्तलाको बोट काटेर जङ्गबहादुरको साहु प्रवृत्तिको विरोध गरेको तथा हर्केले घर जलाएर साहुको प्रतिकार गरेको प्रसङ्गले कथामा सामन्ती प्रवृत्तिको विरोध गर्ने वैकल्पिक पिँढीको निर्माण प्रारम्भ हुन थालेको देखिएको छ तर उदीयमान पिँढी स्थापित हुन भने सकेको छैन र विपन्न वर्ग विस्थापित भएको देखाइएको छ । कथामा सामन्तवादी पिँढी, सामन्तवादी संस्कृति र प्रभुत्वले थिचेको हर्केको परिवारले शोषणमा परेको र अन्याय भएको अनुभूति गरेको छ ।

५. 'बैंसीतिर' कथामा दबाव र तनावको परिप्रेक्ष्यमा अनुभूतिको संरचना

'बैंसीतिर' कथाको संरचना प्रभुत्वशाली सामाजिक संस्कृतिका बावमा अर्को पिँढीले गरेको विशिष्ट अनुभूतिको संरचनामा आधारित छ । विपन्न समुदायले सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा अनुभव गरेका तनावजन्य अनुभूति र प्रभुत्वशाली समुदायको जालभेल, षड्यन्त्र र आर्थिक शोषणका कारण सिर्जना भएको दबाव र तनावजन्य अनुभूति कथाका दुई पाटा हुन् । जङ्गबहादुर साहु र उसको छोरोजस्तो शोषक प्रवृत्ति भएको पिँढी र थानेदार जस्तो विवेकहीन सरकारी कर्मचारीले गरिरहेको आर्थिक शोषण, उत्पीडन र सामन्तवादी हेपाहा प्रवृत्तिले हर्के घर्ती जस्तो विपन्न समुदायका मानिसमा जन्माएको दबाव र तनावजन्य अनुभूतिबाट कथाको आख्यान निर्माण भएको छ ।

यस कथामा हर्के घर्तीले आफ्नो आर्थिक दुरावस्थाका कारण आफ्नै सपनासँग पाँठेजोरी खेलेको छ भने छ भने श्रीमती र छोराछोरीको सपनासँग पनि संघर्ष गरेको छ । उसको अन्तर्मनमा पनि द्वन्द्व छ भने बाह्य परिवेशसँग पनि द्वन्द्व रहेको देखिन्छ । सुन्तला बेचेर कसको सपना पूरा गर्ने भन्ने कुरामै तनावमा फसेको हर्केलाई लालबहादुरको क्रियाकलापले बाह्य द्वन्द्वतिर धकेलेको छ । कथामा हर्के र उसको परिवार साहुको रिन कसरी तिर्ने भन्ने तनावमा छन् । सुन्तला बेचेर परिवारको सपना साकार पार्ने योजना रहेका बेला साहुको छोरोले सुन्तला टिप्दा हर्के र उसका छोराछोरी कसरी साहुको छोरालाई रोक्ने भन्ने तनावमा छन् भने जसरी पनि सुन्तला जोगाउनुपर्ने दबावमा पनि छन् । लालबहादुरसँग मौखिक रूपमा भगडा गरेर, बाभ्रेर समस्या समाधान गर्न सकिएला कि भन्ने आशामा हर्केकी श्रीमती ऊसँग बाइत त बाइछे तर त्यसैको निहुँ गरेर लालबहादुर र उसका साथीले सुन्तलाको बोट नै सखाप पारेपछि परिवारको सपना कसरी पूरा गर्ने भन्ने तनावमा हर्के र उसकी श्रीमती पुगेका छन् । यस प्रसङ्गले हर्केको परिवारले प्रतिनिधित्व गरेको समुदाय नेपालका हरेक ग्रामीण बस्तीमा कसरी तनाव खपेर बाँचेका छन् भन्ने कुरालाई बोध गर्न सकिन्छ । गरिबी र शोषणबाट आक्रान्त भएको हर्केको परिवार न्यायका लागि याचना गरिरहेको बेलामा हर्केलाई पाता कसेर लडाएको प्रसङ्गले समाजमा गरिबीको मारमा परेका वर्गलाई भन्नु अन्याय गरिएकोले तनावको स्थिति पैदा भएको छ । विपन्न समुदायमाथि साहु, जमिनदार पुस्ताले हैकम चलाएका कारण विपन्न वर्ग उत्पीडनमा बाँच्न बाध्य छ । भद्र भलाद्मी र थानेदारले आफ्नो समस्या बुझ्लान् नि भन्ने आशा भए पनि थानेदार र भलाद्मीहरूले जङ्गबहादुर साहुकै पक्ष लिएर हर्केलाई मरणासन्न हुने गरी कुटेपछि हर्केकी श्रीमति आफ्नो श्रीमान्को ज्यान कसरी जोगाउने भन्ने तनावका पुगेकी छे । यसको साक्ष्य तल प्रस्तुत गरिएको छ । "हर्केको नाङ्गो पिठ्युँमाथि एउटा प्रहरीले दुईतीन डन्डा जमाएपछि घर्तीनीले हँदै आफ्नो पोइलाई गम्रङ्ग अँगालो हालेर डन्डाको अरू मार छेकी, अनि सबैतिर फर्केर हात जोडै करुण स्वरमा भनी, " यस्तो जुलुम नगर्नुस्, केही गरी बुढा खुत्रुक्क मरे भने कसले पाल्छ हामीलाई ? "

(पृ : ३९) यसैगरी साहुले रिन नतिरुञ्जेल ठूली छोरीलाई काम गर्न मेरोमा पठाइदेओ भन्दा साहुको छोराको खराब चरित्रका कारण पठाउन पनि सक्दैनन्, नपठाउँदा साहु अभै रिसाउँछ भनेर पनि डराउँछन्। यहाँनेर उनीहरू चरम तनाव र दबावमा फसेका छन्। साहुले घरबारी नै उठाउने धम्की दिएपछि परिवार जसरी पनि पाल्नेपर्ने दबाव र तनावमा परेको हर्केले तनावकैबिच घर छोडेर राति नै सपरिवार बैसीतिर भर्ने निर्णय लिन्छ। आफ्ना थोत्राथाम्रा लुगा र भाँडाकुडा लिएर बाहिर निस्केपछि आफ्नो घरमा आगो लगाउँछ र एउटै मोह बाँकी थियो त्यो पनि खत्तम भयो भन्छ। उसको छोरोले पनि सुन्तलाको बोट काटेर साहुको मेख माछ र उनीहरू बैसी भर्छन्। यहाँ आफ्नो घर छोडेर अनिश्चित गन्तव्यमा लम्किएका हर्केका परिवारले प्रभुत्वशाली पिँडीबाट चरम तनाव र दबावको स्थिति सामना गर्छन्। प्रतिक्रियास्वरूप साहुले आँखा गाडेको घर जलाएर र सुन्तलाको बोट काटेर बैसी भरेको प्रसङ्गले अधीनस्थ पिँडी सधैं चुपचाप बस्दैन, अभिजात वर्गको विरुद्धमा प्रतिक्रिया जनाउँछ, विरोध गर्छ र नयाँ अनुभूतिको संरचना जन्माउँछ भन्ने कुरा कथामा सङ्केतका रूपमा आएको छ।

६. निष्कर्ष

‘बैसीतिर’ नेपालको सामन्तवादी सामाजिक संरचनामाथि उभिएर लेखिएको कथा हो। हर्केको आर्थिक अवस्थाका कारण उसको परिवारले भोग्नुपरेको उत्पीडन र विस्थापनसम्मको घटना प्रभुत्वशाली वर्गको दमनकारी प्रवृत्ति र विषम आर्थिक संरचनाका उपज हुन्। त्यसैले प्रस्तुत कथाको संस्कृति र अनुभूतिको संरचना पनि प्रभुत्वशाली सामाजिक संरचनाको सांस्कृतिक उपजका रूपमा देखा परेको छ। हर्केको कमजोर आर्थिक अवस्थामाथि टेकेर जङ्गबहादुर साहुले चरम आर्थिक शोषण गरेको छ, यसका साथै हर्केको परिवारलाई बसिरहेको थातथलो छोडेर हिँड्नुपर्ने बाध्यकारी अवस्था सिर्जना गरेको छ। यसले प्रभुत्वशाली पिँडीको सामाजिक आर्थिक आधिपत्य, शोषक प्रवृत्ति र हेपाहा संस्कृतिलाई स्पष्ट पारेको छ। जङ्गबहादुर साहुबाट आफू शोषित भएको अनुभूति गरेका हर्के, उसकी श्रीमती र छोराछोरीले त्यसविरुद्ध आवाज उठाए पनि राज्य पक्षबाट सुनुवाइ भएको छैन। उल्टै साहुको रिन तिर्नेपर्ने दबाव र तनावको अवस्था सिर्जना भएको छ। यसले विभेदपूर्ण शासनव्यवस्थाको संस्कृतिलाई देखाएको छ। हर्केको पक्षमा कोही पनि नबोलेपछि त्यस समाजका मानिसहरूमा पनि सामन्ती शासन पद्धतिको प्रभाव रहेको स्पष्ट रहेको देख्न सकिन्छ। हर्केलाई परेको समस्या भोलि हामीलाई पनि पर्न सक्छ भन्नेप्रति कसैले सोचेको देखिँदैन। विपन्न समुदायले प्रभुत्वशाली सामन्तहरूका उत्पीडन जहिल्यै सहनुपर्छ भन्ने छैन, यसको प्रतिकारमा उत्रिनुपर्छ भन्ने अनुभूति हर्के र उसको छोरोमा उत्पन्न भएपछि प्रतिक्रिया स्वरूप आफ्नो घर जलाउने तथा सुन्तलाको बोट काट्ने काम गरेका छन्। यो पुरानो संस्कृति भत्किएर नयाँ संस्कृति निर्माण हुने सङ्केत भए पनि तत्कालीन अवस्थामा हर्केको परिवार विस्थापित भएकोले यो संस्कृति स्थापित भने हुन नसकेको अवस्था देखिएको छ। विपन्न समुदायमाथि जमिनदार पुस्ताले हैकम चलाउने र विपन्न समुदायले प्रभुत्वशाली वर्गको उत्पीडन सहेर बाँच्नुपर्ने यथार्थलाई यस कथाले प्रतिबिम्बित गरेको छ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- इस्माली र गौतम लक्ष्मणप्रसाद(सम्पा: २०७३). *आधुनिक नेपाली कथा भाग-४*. काठमाडौं : प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
 क्षेत्री, उदय(२०६४). 'समाजशास्त्रीय दृष्टिमा इन्द्रबहादुर राईका आख्यानको अध्ययन' अप्रकाशित विद्यावारिधि
 शोधप्रबन्ध. त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- पाण्डेय, ताराकान्त(२०७३). *अनुभूतिको संरचनाका परिप्रेक्ष्यमा 'बसाइँ' उपन्यासको समाजशास्त्र, मार्क्सवाद,
 सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र* ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डेय, मैनेजर (इसं.२००६). *साहित्यको समाजशास्त्र की भूमिका, तृतीय संस्करण* पञ्चकुला :
 हरियाणासाहित्य अकादमी ।
- बन्धु, चुडामणि(२०६५). *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- मजगैयाँ, उत्तमकृष्ण (२०५९). *बैँसीतिर*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- Williams, Ramond(1960). *culture and society 1780-1980*, New York : Anchor book, Doubleday and
 company Inc.